

УДК 7.038.51(477):7.05

**Юрій Одробінський, Олена Тригуб
(Миколаїв)**

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОГО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ДИЗАЙНУ

У статті розглянуто вплив концептуального мистецтва на розвиток сучасного дизайну у світі та в Україні. Надано визначення поняттям «концептуальне мистецтво», або «мистецький концептуалізм», а також «дизайн». Доведено, що ключовим компонентом впливу концептуального мистецтва на дизайн є власне «концепція» – установка на фіксацію граничних значень. Відзначено, що дотичність до окремих концепцій супроводжувала дизайн протягом усієї його історії. Окреслено основи дизайну, сформованого під впливом концептуального мистецтва. Наведено конкретні приклади впливу концептуального мистецтва на сферу дизайну в Україні.

Ключові слова: дизайн, концептуальний дизайн, дизайнер, концептуальне мистецтво, мистецький концептуалізм, концепція, концепт, розвиток, форма, твір, техніка.

В статье рассмотрено влияние концептуального искусства на развитие современного дизайна в мире и в Украине. Предоставлено определение понятиям «концептуальное искусство», или «художественный концептуализм», а также «дизайн». Доказано, что ключевым компонентом влияния концептуального искусства на дизайн является собственно «концепция», представляющая собой установку на фиксацию предельных значений. Отмечено, что принадлежность к отдельным концепциям сопровождала дизайн на протяжении всей его истории. Обозначены основы дизайна, сформированного под влиянием концептуального искусства. Приведены конкретные примеры влияния концептуального искусства на сферу дизайна в Украине.

Ключевые слова: дизайн, концептуальный дизайн, дизайнер, концептуальное искусство, художественный концептуализм, концепция, концепт, развитие, форма, произведение, техника.

The conceptual art influence on the modern design development in the world and in Ukraine is considered in the article. The definitions of conceptual art or art conceptualism and also design

are proposed. It is proved that the *concept* itself is a key component of conceptual art influence on design. It is aimed to fix extreme values. It is noted that design has been connected with separate concepts throughout the whole its history. The design principles, created under the influence of conceptual art are revealed. Concrete examples of conceptual art influence on the design sphere in Ukraine are given.

Keywords: design, conceptual design, designer, conceptual art, art conceptualism, concept, development, form, work, technique.

Питання співвідношення концептуального мистецтва й дизайну є вельми цікавим, проте малодослідженим. Власне винайдення терміна «концептуальне мистецтво» пов'язане з творчим шляхом американського філософа й музиканта Генрі Флінта (його есе *Conceptual Art* на початку 60-х років минулого століття було опубліковане в книзі *An Anthology of Chance Operations*). Стверджувалося, що для кожного концептуального продукту, який одержав фізичну форму, існує безліч варіацій, які не були втілені в матерії [4, с. 25]. У 1967 році на Заході з'явився маніфест руху під назвою «Параграфи концептуального мистецтва», написаний С. Левіттом.

Власне концептуальне мистецтво в дизайні, або концептуальний дизайн є насамперед силою ідеї, а не матеріалу, оскільки концепція стає важливішою за фізичне вираження. З огляду на вказане, нинішню епоху дослідники визначають як свого роду новий час, тобто «концептуальну епоху».

Для розуміння концептуального дизайну слід, насамперед, правильно розуміти певну чуттєву ситуацію, у контексті якої творить дизайнер, та, відповідно до неї, виокремити виключно те, що має сенс «тут і зараз», а решту відкинути (своєрідна «брита Оккама» в культурологічному вимірі). З огляду на вказане, ідею концептуального дизайнера можна зрозуміти за результатом його діяльності, що складається з так чи інакше організованих концептів і взаємозв'язків між ними.

Роль концептуального мистецтва в розвитку сучасного дизайну важлива для сфери вивчення дизайно-, мистецтво- й культурознавства, а також сукупності наук про суспільство.

Упродовж останніх років проблематиці розвитку дизайну були присвячені праці таких вітчизняних фахівців: О. Аккаш [1], І. Рижової [12], А. Мастрової, Г. Хавхун [10], а також зарубіжних авторів – У. Лідвелла, К. Холдена, Дж. Батлера [8], Н. Ковешнікової [5], Г. Лоли [9], Н. Сложенікіної [14], Г. Толмачової [15] тощо. Концептуальне мистецтво вивчали О. Бобринська [2], Г. Ланщикова, В. Ковтун [7], В. Іващенко [4], І. Плешкова [11], Я. Сердюк [13], А. Чібалашвілі [16]. Дослідник має справу з поняттям «концептуалізму», тобто напрямком, що поєднує процес творчості і здійснення її дослідження. Послідовно розкриваючи основні аспекти концептуалізму, науковці одержують можливість розглянути його з позиції зв'язків у гібриді продукт/процес [15, с. 728]. Водночас лакуною залишається й співвідношення дизайну та концептуального мистецтва.

Метою цієї статті є дослідження впливу українського концептуального мистецтва на розвиток сучасного дизайну. Об'єкт дослідження – взаємодія концептуального мистецтва й дизайну.

Відповідно до одного з поширених визначень, «концептуальне мистецтво», або «мистецький концептуалізм» – це художній напрям постмодернізму, що сформувався в другій половині ХХ ст. (більш конкретно – наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр.) у Північній Америці й Західній Європі. Концептуальне мистецтво передбачає наявність певної концепції твору, яка є важливішою за його фізичне вираження, оскільки мета мистецтва полягає в певній передачі ідеї. Концептуальні об'єкти можуть існувати у вигляді фраз, текстів, схем, графіків, креслень, світлин, а також аудіо- і відеоматеріалів [2, с. 20].

Концептуальне мистецтво об'єднує практики різних знань і методологій. Ідея стає важливішою за матеріальне вираження й визначається супровідними текстовими й

графічними матеріалами. Основне завдання концептуалізму полягає у впізнанні ідей та відображенні їх в артефактах. За оцінкою Дж. Кошута, концептуальне мистецтво гостросоціальне, оскільки в другій половині ХХ ст. замінило філософію, а отже, воно може дати відповіді на запитання про світобудову й світорозуміння [11].

Що стосується сучасного тлумачення дизайну, то тут існує набагато більше визначень.

Н. Сложенікіна [14]:	«Дизайн – це творча діяльність, метою якої є визначення формальних якостей виробів, що включають їх зовнішні риси, але головним чином структурні й функціональні взаємозв'язки, які перетворюють вироби в єдине ціле з погляду як споживача, так і виробника».
Г. Толмачова [15]:	«Дизайн: 1) єдиний процес формоутворення навколишнього середовища; 2) бізнес-процес, процес комунікації; 3) практика процесів трансверсії речей у знаки й знаків у речі».
В. Шимко [17]:	«Дизайн – явище культури, до якого входить усе – від кіча до артефактів, від літаків до макіяжу».
Г. Лола [9]:	«Дизайн має динаміку дефініції від нарису об'єкта, який потім повинен бути зроблений або побудований, до ідеї дизайну без продукту, а як процесу або способу життєдіяльності як такого».
І. Рижова [12]:	«Дизайн являє собою комплекс культурних і духовних смислів, що зрозумілі (чи потенційно зрозумілі) індивідам, котрі представляють дане суспільство, (включаючи звук, колір, інші характеристики, які людина здатна сприймати за допомогою відчуттів)».

Можна повною мірою погодитися з точкою зору І. Рижової, що «в глобалізованому світі дизайн виконує функцію моніторингу за відповідністю засад людської діяльності реаліям життя». З огляду на вказане, дизайн повинен розвиватися відповідно до змін, що відбуваються у світі [12, с. 182].

Як вважають Г. Ланщикова й В. Ковтун, дизайнерський продукт як елемент навколишнього середовища включає настрій, емоції, естетичне забарвлення його діяльності. Вивчаючи специфіку дизайну в межах соціально-культурного середовища, дослідники виносять на розгляд основні взаємозалежні принципові напрямки: утилітарність, вигода, творчість. При цьому утилітарність передбачає можливість практичного застосування продукту дизайнерської розробки. У такий спосіб успішний дизайн повинен насамперед задовольнити базові потреби людини й лише потім – потреби більш високого рівня. Отже, складники обраної ієрархії (за зменшенням першорядної «важливості») можна зобразити у вигляді такого ланцюжка: функціональність → надійність → зручність → професіоналізм → творчість [7].

Ключовим компонентом впливу концептуального мистецтва на дизайн є власне «концепція» (від лат. *conception* – розуміння, система, погляд, уявлення), яка є установкою на фіксацію граничних значень. Кожний дизайнер-концептуаліст повинен уміти надавати різноманіттю речей певної єдності, а кожна ідея концептуального дизайну розкриває безліч інших ідей.

Розглядаючи історію дизайну, можна відзначити, що в минулому його розвиток був дотичний до ряду концепцій. Зокрема, у СРСР у 1960-х роках була запропонована досить обґрунтована «аксіоморфологічна концепція» як теоретична основа розвитку дизайну. Були сформульовані завдання технічної естетики, структура яких включала такі компоненти: питання загальної теорії художнього конструювання (дизайну) з визначенням його завдань і подальших шляхів розвитку; проблеми взаємодії людини й речі, а звідси – питання номенклатури й складу речей для забезпечення нормального перебігу процесів життєдіяльності; розробка вимог до якості виробів та їх комплексів з урахуванням груп населення, тобто типових вимог; проблеми, пов'язані з методичними питаннями художнього конструювання (принципи, методи проектної роботи), а також питаннями формоутворення й композиції [14, с. 150–152].

Надалі переважно на Заході формувалися й були популярними концепції чистого (функціонального), гуманістичного (антикомерційного), авангардистського, проектно-пошукового, футуристичного, екодизайну тощо.

Дизайн, сформований під впливом концептуального мистецтва, базується на чотирьох основах:

- 1) вираження ідеї в концептуально чіткій формі, тобто у вигляді концептів і взаємозв'язків між ними;
- 2) встановлення точки зору на мислимий об'єкт;
- 3) осмислення конкретної когнітивної ситуації;
- 4) усвідомлення власного дослідницького наміру.

У концептуальному дизайні виникнення будь-якого рішення невідривне від умов, які вплинули на його появу. До таких умов можуть належати факти, спостереження, а також певні закономірності й концепції. Якщо дизайнер вважає себе таким, що працює в межах концептуального мистецтва, то він повинен уміти відновити зазначені умови як логічні підстави розгортання власної концептуальної діяльності. Окрім того, концептуальний дизайнер за кожною ідеєю вміє знаходити й бачити відповідну логічну причину, яка виправдовує цю ідею.

З огляду на принципи, основи, засоби, які використовують дизайнери-концептуалісти у своїй роботі, слід стверджувати про можливість досягнення зовнішнього впливу, художньої ефективності, видовищності реклами й продуктів, про можливість маніпулювання свідомістю людини, занурення в певне середовище. Вирішуючи завдання, поставлені перед творцями концептуального дизайну, слід знайти відповіді, зокрема на багато соціально-культурних питань і проблем сучасності [7].

Останніми роками в концептуальних розробках дизайну все більше говорять про кризу «інтернаціонального стилю», про те, що гасло цього руху – «Форма слідує функції», яке тривалий час було основним критерієм так званого справжнього дизайну, фактично вже не існує. Окрім того, теоретики сучасного дизайну вважають, що реалізація цього гасла в умовах високорозвиненого промислового виробництва неминує спричиняє створення одноманітного, стандартного, знеособленого життєвого середовища. Одним з негативних наслідків цього є знецінення й фактичне знищення національної своєрідності, етнокультурної ідентичності предметного світу, що оточує сучасну людину [5, с. 180]. За цих умов набуває актуальності розвиток окремих регіональних національно самобутніх шкіл концептуального дизайну, зокрема в Україні.

Наведемо конкретні приклади впливу концептуального мистецтва на сферу дизайну в нашій країні. Серед представників художників-концептуалістів (чи постконцептуалістів) можна назвати зокрема Ладу Наконечну, яка вважає, що концептуальне мистецтво – найбільш зрозуміле з усіх. Водночас воно незрозуміле тому, хто не прагне думати, і тому, хто ототожнює мистецтво й живопис. Л. Наконечна називає власну практику постконцептуальною, оскільки концептуальне мистецтво як явище позначене конкретним історичним періодом [6].

Л. Наконечна є сучасною українською художницею, учасницею групи Р.Е.П. (Револьюційний Експериментальний Простір), членом кураторського руху «Художня рада». Елементи концептуального дизайну наявні в більшості її творів, які ставлять під сумнів «способи відтворення сучасного мистецтва у заданих просторових й ідеологічних умовах мистецького закладу» [3]. Увага Л. Наконечної «прикута до складних питань, пов'язаних із методами і механізмами візуалізації» [3].

Водночас у колі її мистецьких зацікавлень зміни, прогалини й маніпуляції як невід'ємна частина процесу побудови історії. Картини, зокрема інсталяції Л. Наконечної, провокують глядачів на активну участь у творчому процесі. Ці інсталяції наявні на провідних виставках образотворчого мистецтва й дизайну в Україні й складаються, зокрема, з «масивних діагональних стін, на яких представлено колекцію інституційних записів: записок, ескізів, фотографій і планів. Всі вони є алюзією на

передумови, за яких створювалася виставка, зокрема на складання бюджету, інституційну програму й артикуляцію простору» [3].

Успішною є насамперед інсталяція Л. Наконечної «Раніше. Тепер. Далі» (2009–2013), у якій зображений центр Києва, причому праворуч знаходиться світлина Майдану Незалежності у 2013 році, а ліворуч – змальоване (техніка, що нагадує рисунок олівцем) це ж саме місце, але за чотири роки до цього, тобто у 2009 році [3].

Як бачимо, серед технік, які використовує митець, вагоме місце займає малювання олівцем. Малюнки Л. Наконечної за формою нагадують дизайн приміщення: вони зазвичай складаються з великої кількості дрібних рисок на великій поверхні, підкреслюючи роль праці у творчості художника.

Підсумовуючи різні підходи відносно ролі концептуального мистецтва в дизайні, слід вказати на те, що результативність використання концептуального методу проектування в дизайні забезпечується таким рядом умов:

1) за продуктом концептуального дизайну завжди можна відновити особистість творця;

2) концептуальний дизайн – це особливий метод сходження від «старого конкретного» до «нового конкретного» через синтез абстрактного;

3) концептуальний дизайн – це завжди мислення «зверху» (причому в проектуванні), це безперервний «спіралеподібний» процес зародження концепції, формування гіпотези, створення концепції, її критики, а потім – зародження нової концепції;

4) у концептуальному дизайні завжди визначена предметна сфера, у межах якої проектує дизайнер;

5) концептуальний дизайн – це один із способів актуалізації ідеї темпоральності (тобто вагомості фактору часу);

6) концептуальний дизайн передбачає опрацювання якості проектного об'єкта, а не набору кількісних ознак;

7) у споживанні концептуальний дизайн – це безперервний процес ідентифікації об'єкта дизайну відповідно до різних когнітивних ситуацій [15, с. 729–730; 2; 4].

Загалом, концептуальний дизайн завжди обґрунтований, тобто завжди має осмислену дизайнером логічну основу. Водночас концептуальний дизайн є досконалим і якісним тільки тоді, коли досконалою та якісною є концептуальна ідея. Метод концептуального проектування дозволяє дизайнеру розробляти власний індивідуальний стиль.

Таким чином, дослідивши вплив концептуального мистецтва на розвиток сучасного дизайну, ми дійшли таких висновків.

– Концептуальне мистецтво передбачає наявність певної основи (концепції) твору, яка є важливішою за його фізичне вираження. Концептуальне мистецтво звертається не до емоційного сприйняття, а до інтелектуального осмислення побаченого. Згідно з концептуальним підходом до мистецтва, його об'єктом може стати будь-який предмет, явище й процес, зокрема концептуальне мистецтво є чистим художнім жестом.

– Дизайн, сформований під впливом концептуального мистецтва, базується на чотирьох основах (вираженні ідеї в концептуально чіткій формі, тобто у вигляді концептів і їх взаємозв'язків, встановленні точки зору на мислимий об'єкт, осмисленні певної когнітивної ситуації та усвідомленні власного дослідницького наміру). Продукти концептуального дизайну завжди передають дослідницьку позицію, якої дотримується дизайнер і яка простежується під час концептуальної роботи.

– Концептуальний дизайн, безумовно, є досить схематичним, що дозволяє дизайнерам якомога точніше реалізувати свою ідею й залишитися зрозумілими. Водночас розуміння (за своєю суттю) є процесом звільнення від зайвого, причому в концептуально побудованому механізмі виключається можливість існування того, що могло б стати джерелом неоднозначності або така можливість зведена до мінімуму.

– Визнаючи певну умовність структур, пов'язаних із концептуальним дизайном, зрештою можна виокремити низку важливих умов, необхідних для його повноцінного

функціонування. Концептуальний дизайн – це завжди мислення «зверху» (причому в проектуванні), це безперервний «спіралеподібний» процес зародження концепції, формування гіпотези, створення концепції, її критики, а згодом – зародження нової концепції. Окрім того, у концептуальному дизайні завжди визначене предметне поле, у межах якого проектує дизайнер.

Означена тема наукового дослідження безсумнівно має значні перспективи подальших досліджень, зокрема такі:

- розгляд історичної еволюції концептуального мистецтва в контексті його впливу на різні види дизайну в Україні та за кордоном;
- оцінка перспектив розвитку концептуального дизайну в провідних країнах світу в середньостроковій (1–5 років) та довгостроковій (понад 10 років) перспективах;
- прогнозування особливостей співвідношення дизайну й науково-технічного прогресу.

1. Аккаш О. Українське візуальне мистецтво та можливості концептуалізації сучасності / О. Аккаш // Сучасне мистецтво. – 2016. – Вип. 12. – С. 31–42.
2. Бобринская Е. А. Концептуализм. – Москва : Галарт, 1994. – 216 с.
3. Дослідницька Платформа: «Виставка», виставка Лади Наконечної у рамках «РАС-UA Переосмислення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pinchukartcentre.org/ua/exhibitions/doslidnitska-platforma-vistavka>.
4. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецької термінології) / В. Л. Іващенко ; Ін-т укр. мови НАН України. – Київ : Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
5. Ковешникова Н. А. Дизайн: история и теория. – Москва : Омега-Л, 2009. – 224 с.
6. Наконечная Л. Концептуальное искусство – самое ясное из всех [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://artinukraine.com/lada-nakonechnaya-razzhech-diskussiyu-i-verit>.
7. Ланищикова Г. А. Концептуальные положения социально значимых основ дизайна [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-polozheniya-sotsialno-znachimyh-osnov-dizayna>.
8. Лидвелл У. Универсальные принципы дизайна. – Санкт-Петербург : Питер, 2012. – 272 с.
9. Лола Г. Н. Дизайн: опыт метафизической транскрипции. – Москва : Изд-во Московского университета, 1998. – 264 с.
10. Мастрова А. А. Принципи включення образно-пластичних форм в простір інтер'єру / А. А. Мастрова, Г. М. Хавхун // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2017. – Вип. 47. – С. 527–531.
11. Плешкова И. С. Влияние идей концептуализма на творчество модельера [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-idey-kontseptualizma-na-tvorchestvo-modeliera>.
12. Рижова І. С. Smart-технології як фактор розвитку сучасного дизайну / І. С. Рижова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [Зб. наук. пр.]. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2017. – Вип. 69. – С. 174–184.
13. Сердюк Я. О. Віртуальне як концепт музичної науки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: 17.00.03. – Харків. нац. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. – Харків, 2017. – 16 с.
14. Сложеникина Н. С. Основные этапы истории российского и зарубежного дизайна. – Москва : ФЛИНТА, 2014. – 368 с.
15. Толмачева Г. В. Концептуальный дизайн: от идеи к продукту / Г. В. Толмачева // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 10. – С. 728–730.
16. Чібалашвілі А. О. Концептуальний синтез у сучасній українській художній культурі (на матеріалі камерної музики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: 26.00.01. – Київ, 2015. – 16 с.
17. Шимко В. Т. Архитектурно-дизайнерское проектирование: основы теории. – Москва : Архитектура-С, 2004. – 296 с.

SUMMARY

The proposed article is dedicated to a new and rather insufficiently explored problem of conceptual art influence on the development of modern design in Ukraine and the world. The works of many Ukrainian and foreign experts have been devoted to the problems of design development for the last years. Besides, many researchers study a concept of conceptualism, that is the trend, which connects the creation process and the process of its studying. Revealing the main aspects of conceptualism consistently, the scientists have an opportunity to consider it from the relations position in a product/process hybrid. At the same time just the correlation of design and conceptual art remains to be a white spot known rather scantily.

Conceptual art provides existence of a certain concept of the work. It is more important than its physical expression as the purpose of art consists in a certain transfer of the idea. Conceptual objects can exist in the form of phrases, texts, schemes, schedules, drawings, photos and also audio and video records.

Considering design specific character within the social and cultural environment, the experts determine the main interdependent basic trends, as utility, benefit, creativity, to be studied. At the same time the utility provides a possibility of practical use of a design development product. In such a way, the successful design, first of all, has to meet the basic needs of the person and only then the demands of a higher level.

Studying the design history it is possible to note that in the past its development has been closely connected with a number of concepts. In conceptual design any decision can't come into being and work without consciousness and also those conditions which have influenced on its emergence. The happened facts, observations and also certain regularities and concepts can belong to such conditions.

The design created under the influence of conceptual art is founded on four bases, including the idea expression in the conceptually accurate form, that is in the form of concepts and the relations between them; the point of view ascertainment on the studied object; comprehension of a certain cognitive situation; understanding of own research intention. The conceptual design products always reflect a researcher standpoint, which is adhered by the designer and it is noticeable according to the intentions becoming obvious during the conceptual work. The bound of that world, which is created with the fruits of author's conceptual thinking, can be defined through the creator of a design concept.

Keywords: design, conceptual design, designer, conceptual art, art conceptualism, concept, development, form, work, technique.